

Bidrag til Haderslev Amts Historie og Beskrivelse. *)

Af P. Lauridsen.

II. Wallensteins Hær i Nordslesvig fra 1627 til 1629.

I det følgende Omrids, et Brudstykke af en større Studie, er det ikke min Hensigt at skildre selve Krigsbegivenhederne i Ufredsaarene 1627—29, men nærmest kun deres Indflydelse paa Landets indre Tilstande, deres skæbnesvangre Betydning for Folkets Velstand, Udvikling og Værnekraft. Det er ikke en krigshistorisk, men en historisk-topografisk Undersøgelse jeg vil foretage, og saa vidt mulig for en enkelt Egns Vedkommende udmaale de forfærdelige Slag, de dybe Vunder, som Wallensteins Hær tilføjede vort Fædreland i de to skrækkelige Aar.

Det er meget lidt vor trykte Literatur indeholder om den Folkeulykke, som da traf os, og meget af det skrevne

*) Den efterfølgende Afhandling er helt igjennem bygget paa utrykte Kilder, særlig Samlinger til danske Kongers Historie Pakke 87-89 og I: [12]-[18]. Indkomne Sager til Krigsministeriet samt Gunde Langes og Albert Skeels Indberetning til Kongen om Krigsskaden i Haderslev Amt 1629. Af trykt Literatur har jeg raadspurgt Jahns Krigshistorie, Gindely: Waldstein während seines ersten Generalats, Opels Skrifter og K. Erslevs Aktstykker til Rigsraadets Historie, Adler, Worsaae o. a. •

er tilmed enten misvisende eller ligefrem urigtigt. Jahn mener f. Ex., at Danmark ved Oversvømmelsen af Wallensteins Hær led mindre, end man efter de Tiders Plyndrings-system havde kunnet vente; at det laa i Wallensteins Plan at vise Skaansel imod de besatte danske Lande, at han udgav de strængeste Befalinger om at opretholde en god Mandstugt, at han tvang Bønderne i Jylland til at dyrke deres Jorder og Købmændene til at drive Handel til Lands og Vands som i Fredens Tid, at Indvaanerne heller ikke klagede over stor Overlast, og at selv danske Historie-skrivere tilstaa, at de fjendtlige Regimentter behandlede Landet snarere som en kejserlig Provins end som et med Vaabenmagt erobret Land. — Hvis dette havde forholdt sig saaledes, vilde Krigen 1625—29 sikkerlig ikke have dannet den sørgelige Mærkepæl i vort Fædrelands Historie, som den gjør, og da vilde den tragiske Nedgang, der siden hine Tider har været vor Skæbne som Stat, utvivlsomt ikke have været at føre tilbage til hine Krigsaar, thi vel tilsatte Christian den Fjerde sine Hære, og Krigen slugte store, surt sammenskrabede Kapitaler, men ved Fredslutningen lykkedes det ham, mærkværdigt nok, at fastholde Rigets Grænser, i militær-politisk Henseende syntes Landet hurtigt at kunne gjenvinde sin gamle Stilling, og for en saadan Betragtning var der ingen Grund til at frygte for en ustandselig Nedgang eller de følgende Aarhundreders Tragedie, men Ulykken er, at de frygteligste Slag ikke umiddelbart tilføjedes Staten, ikke dens Hær og officielle Finansvæsen, men vort Folk; Landets største og vigtigste Landsdel blev mishandlet, udplyndret og ødelagt saaledes, at den først igjennem lange tunge Tider kunde arbejde sig op af Elendigheden, og det er for en

stor Del der, at vi maa søge Aarsagen til vore Ulykker, for saa vidt som de bero paa indre danske Forhold. For Nordslesvigs Vedkommende vil jeg gjøre dette klart i det følgende, for saa vidt Kilderne tillade det, og jeg forudsikker blot et kort Omrids af de Krigsbegivenheder, der gik umiddelbart forud for Fjendens Indmarche.

Efter Slaget ved Lutter am Barenberge førte Christian den Fjerde i et Aarstid en Forsvarskrig ved Elben; men i Sommeren 1627 rykkede Wallenstein frem imod ham med henimod 50,000 Mand, samtidig gik Tilly over Elben ved Blekede, og de to Hærførere forenede sig i Lauenborg. Derved blev Kong Christians Hær sprængt i tre Dele. Hans højre Fløj, der opererede i det hannoveranske hinsides Elben, kom slet ikke til at deltage i Halvøens Forsvar, hans venstre Fløj, der førtes af den gamle Markgreve af Baden-Durlach, blev tvungen ind i det meklenborgske og maatte tilsidst forskanse sig paa Halvøen Pöhl for senere tilsøs at naa Krigsskuepladsen i Jylland; — og Centrum, der førtes af Grev Thurn, veg tilbage først bag Bille- og siden endogsaa bag Størfloden og aabnede derved de tyske Skarer en nem og uhindret Adgang til Holsten og hele Halvøen. Ad forskjellige Veje trængte 100,000 Fjender ind i Landet, og paa Angreb var der ikke at tænke. Kongens Hær var en slagen, modløs og demoraliseret Skare, uden virkelige Hærførere, uden Overledelse og uden Samarbejde. Det holstenske Opbud, der var mødt grædende, løb fra hinanden skælvende, og den paniske Skræk, der betog en Befolkning, som i mange Slægtled ikke havde set en fjendtlig Soldat, forplantede sig til Hæren og nedbrød de sidste Rester af Fasthed og

Mandstugt. Hovedstyrken retirerede planløst og uden andet Maal end at hytte Skindet igjennem Ditmarsken over Tønning og Husum til Flensborg, medens Wallenstein og Tilly indtog eller belejrede Fæstningerne i det sydlige Holsten. Og samtidig landsattes Baden-Durlachs Tropper ganske planløst i Nordøst-Holsten for efter en tre Dages haardnakket Kamp ved Oldenborg at blive sprængte, nedhuggede eller fangne af Grev Schlik, Wallensteins dygtigste og hurtigste General. Dermed var Holsten og Sydslesvig tabt, men under en dygtig Overledelse kunde Resten af den kongelige Hær (ca. 14,000 Mand) endnu have ydet betydelige Tjenester og i længere Tid, ja maaske for hele Vinteren, have dækket Jylland for Indfald af de kejserlige.

I dette Øjemed ilede Christian den Fjerde fra Glückstadt til Flensborg, hvorhen han ankom den 15./25. Septbr., men hans Hær, der jo lige saa vel som de kejserlige, bestod af Lejetropper fra alle Lande, var saa demoraliseret og opløst, at han intet formaaede at udrette. Da han kom paa Bakken udenfor Slottet, skriver han, hørtes Trompetsignaler, Larm og Raab i Byen, og han saa nogle Rytterhobe sprænge afsted nordpaa. Hurtigt sammenkaldte han nogle Officerer paa Slottet, men overalt herskede en saadan Forvirring og Panik, at intet kunde foretages. „Der vi sligt fornå, vilde vi os til Haderslev forføje og befol saa det danske saa vel som det tyske Rytteri, at de smukt sagte henad Haderslev skulde marchere, og intet haste, uden at Fjenderne dem altfor stærkt kom paa Halsen. Men en Del af dem nåaede frem før end os!“

Denne urimelige Panik giver et godt Indblik i Hærens Tilstand. Den 15./25. Septbr. var der aldeles intet at frygte i Flensborg. De kejserlige Tropper stode endnu dybt nede

i Holsten. Wallensteins Hær havde udbredt sig over det vestlige Holsten, den 19./29. Septbr. stormede og tog han Breidenborg, Dagen i Forvejen blev Tilly saaret foran Pinneberg, Rendsborg var endnu ikke cerneret, Rhingreven stod med et dansk flyvende Korps ved Kiel, og General Schlik kæmpede den 16de med Markgrevens Tropper ved Oldenburg. Der havde saaledes været god Tid for de kongelige Tropper til at komme i Stilling Syd for Flensborg, men hverken her eller nogensinde senere vilde de holde Stand.

De attraaede kun et. De søgte ved forvirrede, al Kommando opløsende Forhold at faa Lejlighed til at skeje ud og tilfredsstille deres rasende Begær efter Bytte og Brand! Det maa have været en haard Rejse for Kong Christian, de to Dage fra Flensborg til Kolding; thi hans egne Tropper oplyste denne Vej med brændende Landsbyer og Gaarde. Denne Ufærd synes allerede at være begyndt om Aftenen den 15./25. Septbr., efter at Tropperne havde lagt nogle Mile mellem sig og Flensborg og den der forventede Fjende; thi fra Flensborg Amt og Lundtoft Herred haves ingen Klager over deres Opførsel, men saa meget des højere lyde de fra Aabenraa Amt, hvor de formodentlig have gjort Holdt for Natten. Som en Skare vilde Dyr kastede de sig over Byerne langs den gamle Landevej vest for Aabenraa, de opførte sig som om Landet var givet dem til Pris og som om de havde faaet Befaling til at gjøre rent Bord, inden Fjenderne kom. Omtrent hele Bolderslev gik op i Luer, de brændte Bjolderup Kirke af, saa kun de sodede Mure stode tilbage, og Præste- og Degneboligen gik samme Vej. Hele Nybøl og Aarslev, 5 Gaarde i Mellerup, 7 à 8 Gaarde i Alslev, Hjortkjær

Præstegaard og 7 Kaadnersteder i samme By, 4 Gaarde i Søderup, 2 i Kassø, 1 i Søst, 1 i Sønderønlev, 4 i Ris, deriblandt Præstegaarden, og 3 à 4 i Gjenner lagdes i Aske og maaske endnu flere andre, der ikke kunne udsondres fra senere Hærgninger. Og alt dette er besørget i Huj og Hast, paa Flugten, i et eneste Døgn eller to. Samtidig krævede de Brandskat og plyndrede til højre og venstre. De skød et Par fredelige Mænd udenfor Aabenraa, de brød ind i Østerløgum Kirke og stjal Alterkar, Dug og Messeklæder, og alt hvad de i deres hæsblesende Fart kunde overkomme af Heste, Kvæg, Bistader, Fødevarer, Sengetøj og Husgeraad, slæbte de med sig, ja de fik endogsaa Tid til at komme over til Kalø, hvor de gjorde et overordentlig rigt Bytte af Sengetøj og Klæder, som Omegnens Folk havde søgt at bringe i Sikkerhed paa Øen. — Amtet beregnede den skete Skade til 34,070 Rdl., eller, da Pengene dengang havde en 5 à 6 Gange saa stor Værdi som nu, vel paa det nærmeste til 6 à 700,000 Kroner.

Derefter væltede de sig ind over Haderslev Amt og betegnede ogsaa her deres Vej med Brand og Plyndring, uden at der dog kan gjøres nogen bestemt Adskillelse mellem disse og de efterfølgende kejserlige Plyndringer. I Kolding drev dette „udenlandske Krigsfolk“ Frækheden saa vidt, at de lige for Kongens Øjne plyndrede Slottet og Byen, hvorefter de „med deres uhorlige og ukristelige Tyranni, Røven, Plyndren, Skjenden og Brænden haver fordærvet Jylland; Eders kgl. Majestæts egne Slotte og Huse, mange adelige Gaarde og Landsbyer slet udplyndret, en Del af Bønderne ihjelslaget og en Del fra Hus og Hjem forjaget. . . . Ægtemænds Hustruer og Døtre udi Mændenes og Forældrenes Paasyn voldtagen og imod Landsens

Indbyggere saaledes forholdt, som vore argeste Fjender ikke kunde gjort værre.“ — Og hele denne Ufærd hørte først op, da de oppe i Limfjordsegnene indhentedes af Wallensteins Fortrop og paa den skamløseste Maade overgav sig uden Sværdslag.

General Schliks Indmarche. Efter at den kongelige Hær saaledes havde forraadt Landet, sendte Wallenstein en Avantgarde paa omtrent 8000 Mand under General Schlik og Kongens bitre Fjende, Hertug Georg af Lüneborg, ind i den jyske Halvø. Dette Anløb var forfærdeligt! — Wallensteins Hær modtog ingen Sold, hverken af Generalen eller Kejseren. Den store Hærororganisator udførte i stor Stil, hvad hans Modstander var altfor velmenende og kleinmodig til at benytte principmæssigt. Han stampede en uhyre Hær frem af Jorden og henviste den til at leve af Rov, af de Ydelser eller Kontributioner, der kunde udpresses af de besatte Landsdele. Hans Soldater levede af Krigen. Denne djævelske Hensynsløshed var hans Løveklo og ved denne langt mere end ved Feltherretalent, tilintetgjorde han Kong Christians haltende Bestræbelser. Han vandt ingen betydelige Slag, men ved strategiske Opmarcher naaede han deres Resultater.

Da hans Hær rykkede ind i Danmark, var den allerede demoraliseret af et fleraarigt Røverliv i Brandenburg og Schlesien, den var sammensat af Evropas Bærme, Tyskere, Italienere, Kroater og Kosakker, Katholiker og Protestanter imellem hverandre, en stor Del af Officererne vare rene Djævlø, der med smudsig Rovlyst kun tænkte paa at berige sig selv, den ledsagedes af en Sværm Soldaterkvinder, Skøger og Æventyrere, der agerede Hælere og Høkere,

den kom fra det udplyndrede og udspiste Tyskland, og med Ulvehunger kastede den sig over de danske Kjødgryder.

General Schliks Togt op igjennem Holsten og Slesvig er et sandt Røvertog, fra Elben til Kongeaaen lød et eneste frygteligt Skrig fra alle de Egne, der laa paa hans Vej. Jeg har kun detaillerede Oplysninger fra enkelte Egne ved Elben og fra Nordslesvig, men fra begge lyder det samme Skrig, og det er udenfor al Tvivl, at ved selve Indmarchen sloges de tungeste Slag og tilføjedes der Befolkningen de dybeste Saar. Men det er kun langs Hærvejene, langs de store i Syd-Nord gaaende Forbindelseslinjer, at vi træffe paa disse frygtelige første Hærgninger, ja, mange Steder kunne de end ikke udskilles fra de efterfølgende Ødelæggelser. Det er altsaa særlig Egnene omkring den gamle Oxevej samt langs Vejene mellem Købstæderne Flensborg, Aabenraa, Haderslev og Kolding, der led saa frygteligt under Indmarchen. I Flensborg Amt, i Byerne Tarup, Haverup og Hyllerup, Hanved, Ellund, Frøslev, Bov og Vejbæk fordreves Beboerne for en stor Del fra deres Huse, Gaardene spoleredes, Heste, Kvæg, Husgeraad og alt andet slæbtes bort eller tilintetgjordes, ligesom en Del Gaarde nedbrændtes til Grunden. Men om mulig vare Ødelæggelserne endnu større i Lundtoft-herred nord for Flensborg. I Uge, Torp, Røllum, Støbæk, Ensted, Hostrup, Nørballe, Tombøl o. fl. andre Byer anslog de mere velhavende Bønder deres Tab til 800 à 1300 mk. eller til omtrent alt, hvad de ejede og havde af rørligt Gods. Det gik her ikke alene ud over deres Kvægbesætning, deres Korn og Husgeraad, men alt, hvad der havde Penges Værd og kunde omsættes i Penge

blev borttaget og bortslæbt. Ved at gennemgaa Beretningerne fra disse Byer træffer man paa en uhyre Liste af Tyvekoster. Heste, Kvæg, Faar, Svin, Gæs, Høns, Seng- og Gangklæder, Støvler og Sko, Lærred og Vadmel, Brød, Malt, Mel, Skinker og Flæsk, Gryder, Kander, Krus, Metalfade osv. osv. De trak Støvler og Sko af Fødderne paa Folk, de brød Jærnbeslaget af Plove, Harver og Vogne, de stjal Ildtænger, Økser, Hamre og andet Værktøj, ja, selv Jærnstængerne i Skorstenene slæbtes bort for at omsættes i Penge. Kister, Skabe og Gemmer ituhuggedes og opbrændtes, Vinduerne sloges ind, det aftærskede Korn fortæredes paa Stedet eller medtoges, og Skaftekornet slæbtes ud af Laderne og strøedes rundt om Gaardene i „Dynd og Dræg“; i mange Gaarde er der Tale om indtil 40 Læs Korn, der ødelagdes paa denne Maade. Og alle disse Voldshandlinger ledsagedes af Prygl, Spark og Saar. Gaardmand Ludvig Petersens gamle Moder i Støbbæk blev slaaet til Døde af Soldaterne, en Gaardmand i Kassø tog sig selv af Dage af Fortvivlelse over de frygtelige Ulykker, der væltede ind over ham, og rundt om i Beretningerne er der Tale om Pinsler, hvorved de søgte at presse rede Penge ud af Befolkningen, om Hug- og Stiksaar. En Mand i Stollig blev slaaet fordærvet af en „Krobat“ (o: Kroat) og da Beboerne i Løjt Kirkeby vilde sætte sig til Modværg, forblev Gaardmændene Mads Moes og Asmus Petersen paa Valpladsen, medens Martin Smed blev lammet for Livstid. Men foruden alt dette idømte de Beboerne en stor Brandskat, der for en hel Gaard kunde løbe op til 150 mk.

De kejserlige Tropper befandt sig selvfølgelig ypperligt paa den „nye Jord“, de kaldte Danmark et „sølvrigt

Land“ og fraadsede af Hjærtens Lyst omkring Bivouakilden. Fortegnelserne over deres Plyndringer have Interesse ikke alene fordi de vise os deres Byttelyst, men ogsaa og især, fordi vi deraf kunne se, hvilke Formuesforhold de traf i de sønderjydske Bøndergaard ved Krigens Udbrud. Disse gjøre et meget velhavende Indtryk. Indfaldet skete umiddelbart efter Høsten, Laderne vare fulde og Rugsaaningen lige begyndt. Med et Slag standsede hele Arbejdet og Vintersæden blev ikke lagt. General Schliks Hær bestod for største Delen af Rytteri og det gik derfor allerførst ud over Bøndernes Heste. I Østerløgum Sogn fratoges Bønderne mindst 177 Heste og Følhopper og fra Haderslev Amt fortæller Markgreven af Baden, at General Schlik — paa Wallensteinsk Vis — paalagde Bønderne kun at pløje og saa, de skulde ingen Overlast vederfares; og da de replicerede, at de ingen Heste havde længere, svarede han, at han, naar han atter kom ud af Jylland, skulde bringe dem Heste nok og give dem Beskyttelsesvagter (*salva-gardia*), men de bleve vedvarende slet behandlede, ja endogsaa ophængte!

Som Bevis paa hvad de kunde tilrane sig i en Bøndergaard maa følgende Exempler tjene: Gaardmand Asmus Jørgensen i Uge fratoge de 2 Heste (40 mk.), 1 Vogn (16 mk.), 8 Stykker Kvæg (48 mk.), 12 Svin (30 mk.), 14 Faar (28 mk.), 18 Gæs (16 mk.), Klædningsstykker og Fodtøj for 36 mk., 14 mk. i rede Penge, 2 Senge og 6 Lagener (17 mk.), Kjedler, Gryder, Økser osv. (27 mk.), 20 Ørtug Korn (67 mk.) og 20 Læs Hø (60 mk.). Han har imidlertid sikkert hørt til de mindre velhavende, thi hos hans Nabo, Knud Martensen, gjorde de en langt bedre Fangst. Ham fratoge de 3 Senge, 36 Lagener, 9 Dyner

og Puder (200 mk.), 11 Stude (220 mk.), 5 Stykker Ungkvæg (50 mk.), 15 Bistader (60 mk.), 7 Stolehynder og Kvindeklæder for 48 mk., 3 Kavajer (34 mk.), 6 Bordduge (18 mk.), 3 Haandklæder (5 mk.), 19 Skjorter (40 mk.), 30 Alen nyt Vadmél (15 mk.), 7 Sæt færdigsyede Mandsklædninger (100 mk.), 18 Par Støvler og Sko (24 mk.), 1 Sattel med Tømme (10 mk.), en Bøsse (et „langt Rør“ 8 mk.), 5 Kjedler (20 mk.), 1 Gryde, 4 Tinfade, 2 Tinkander og 1 Krus, 24 Skinker (36 mk.), 4 Sider Flæsk og 16 Oste (27 mk.) Desuden drak de 10 Tdr. Øl og ødelagde utærsket Korn for mere end 100 mk., samt ituslog og tildels opbrændte hans Indbo: Sengesteder, Dragkister o. a. m. Han værdsætter sin Skade til 1075 mk. — Gaardmand Peter Hansen i Gjenner mistede i Efteraaret 1627: 4 Heste (120 mk.), 10 Stykker Kvæg (120 mk.), 20 Faar og 20 Gæs (30 mk.), 10 Svin (30 mk.), 9 Vogne (30 mk.), Seng- og Gangklæder samt andet Udstyr for 401 mk., Kobbertøj, Jærnredskaber o. a. for 99 mk., og han anslaar sin forsømte Rugsæd til 300 mk. — Præsten Andreas Spandovinus i Østerløgum havde følgende Tab ved kongelige og kejserlige Ryttere: 40 Læs utærsket Korn (201 mk.), 7 Heste (261 mk.), 24 Stkr. Kvæg (501 mk.), 6 Bistader (36 mk.), 28 Gæs (15 mk.), 16 Svin (48 mk.), 5 Vogne (60 mk.), Sengklæder (60 mk.), Gangklæder, Husgeraad og Fødevarer (120 mk.), samt forsømt sin Rugsæd (60 mk.). Sum: 1362 mk.

Disse Exempler ere valgte ganske i Flæng og kunde forøges i det uendelige. Hundrede og atter hundrede af Bønder mellem Flensborg og Kongeaaen reduceredes med et Slag i nogle ganske faa Døgn fra solid Velstand til Tiggerstaven. Østerløgum Sogn havde i Tiden omkring

Mikkelsdag 1627 et Tab af omtrent 41,000 mk. eller hvis vi ville omsætte denne Sum i Nutidens Mønt, af ca. en Kvart-Million Kroner, og saaledes gik det alle de Sogne, der laa paa Hærens Vej.

Occupationen. Omkring den 20./30. Oktbr. 1627 var hele Halvøen i General Schliks Haand, den sidste kongelige Soldat var fordreven eller fangen, og den kejserlige Hær kunde rolig gaa i Vinterkvarter i det erobrede Land. Det varede imidlertid endnu mere end en Maaned, inden Kontributionsforholdene ordnedes, og i denne Tid var Landet ganske prisgivet Officerernes Vilkaarlighed. Wallenstein aflagde en Visit paa Gottorp hos Hertug Frederik og opholdt sig en kort Tid i Kolding, men rejste hurtigt til Wien, for ved Kejserhoffet at nyde Frugterne af sin Lykke, og overlod sine Generaler at ordne Indkvarteringen og Skatteydelseerne. De vigtigste Befalingsmænd vare Feltmarskallen Grev Heinrich Schlik, en hurtig og øvet Kriger, Generalen over Artilleriet Fyrst Torquato Conti, der, som de fleste Italienerne i den kejserlige Hær, udmærkede sig ved smudsig Rovlyst og Haardhed og gjorde sig ualmindelig forhadet baade i Sønderjylland og senere i Pommern, Generalkommissæren Oberst Altringen, der fra Geledet tjente sig op til Feltmarskal, Generalvagt-mesteren Grev Schaumburg og Stabsoberst Frenck.

Det er ikke muligt i nøjagtige Tal at angive den Troppstyrke, der indkvarteredes mellem Elben og Skagen, men et Skjøn turde maaske dog bygges paa de efterfølgende Oplysninger. De hertugelige Dele af Hertugdømmerne belagdes med 51 Kompagnier Fodfolk (à 300 Mand), sex Eskadroner Rytteri (à 100 Mand), syv Regimentsstabe

og Generalstaben (over Fodfolket?)¹⁾. Ganske vist lykkedes det Hertugen i Marts 1628 at faa 21 Kompagnier Fodfolk og fem Regimentsstabe fjærnede, men de erstattedes meget hurtigt af andre Afdelinger, og det tør med Sikkerhed antages, at det ovennævnte Antal omtrent var Normen lige til Fredsslutningen 1629. Da de fleste af Wallensteins Regimenter imidlertid ingensinde vare fuldtallige, og da Hertugen uafbrudt førte Klager over, at der opkrævedes store Summer for Folk, som kun vare til paa Papiret, vilde det vistnok være urigtigt, at sætte Styrken i de hertugelige Andele til mere end 12 à 13000 Mand, og da de kongelige Andele næppe ere blevne forskaanede, synes det sandsynligt, at der ved Nyaarstid 1628 har været spredt rundt omkring i Hertugdømmerne en Troppemasse paa omtrent 25000 Mand. Fra Jylland haves intet samtidigt Opgjør, men i Efteraaret 1628 skriver Torquato Conti, at der fra Flensborg til Skagen ligger 115 Kompagnier Fodfolk og Rytteri, hele Artilleriet og en betydelig Del af Staben, „saa at dette Land har nok at gjøre med at føde alle disse Folk“. Af denne Masse laa otte Kompagnier Fodfolk i Aabenraa og Tønder Amter, og det synes altsaa, at Nørrejylland og Haderslev Amt har huset lige saa mange Tropper som det øvrige Slesvig og Holsten, og det kan næppe være nogen Overdrivelse, naar jeg sætter Forholdet mellem Tropperne i Hertugdømmerne og Tropperne i Jylland som 4 til 3. Ifølge de nyeste Undersøgelser har Wallensteins Hær i Efteraaret 1627 næppe oversteget 120—130,000 Mand, og efter det foranstaaende turde det ikke være urimeligt at antage, at den mindre Halvdel eller henimod 50,000 Mand søgte og fandt Vinterkvarter paa Halvøen.

¹⁾ Gindely I. 321—22.

Med de Forplejningsvilkaar, der krævedes af Hæren, var dette en aldeles knugende Byrde. Den 26. Novbr. 1627 udstedte General Schlik i Rendsborg en meget vidtløftig Forplejningsordinants, hvoraf jeg hidsætter nogle Hovedpunkter, for at man kan se, hvor haardt Hæren tyngede. Ifølge denne skulde en Oberst ugentlig lønnes med 200 Rdl. Courant (o: 3000 Kr.), en Oberstlieutenant med 80, en Oberstvagtmester med 60, en Kaptein med 50, en Lieutenant med 20, en Fændrik med 12, en Vagtmester med 8, en Stabssergent med 5, en menig Rytter med 2 og en Fodsoldat med $1\frac{1}{4}$ Rdl., men Underklasserne kunde kræve Naturalforplejning, og denne bestod i tre Pund Brød, to Pund Kjød og tre Maal Øl daglig for en Soldat og dobbelt eller tredobbelt for Underofficererne. Desuden havde Obersten Ret til at medføre tredive, Oberstlieutenanten femten, Oberstvagtmesteren ti Heste o. s. v., og disse skulde ugentlig forsynes hver med en Tønde Havre og to Knipper Halm samt tolv Pund Hø daglig, og tillige var det Værternes Pligt at forsyne Soldaterne med Seng, Lys, Varme, Brænde, Salt og anden „Service“. ¹⁾

Dette er ganske ublu Krav, de overskride langt, hvad andre samtidige Hærførere forlangte, men det var tildels derved, at Wallenstein sikrede sig det uhyre Tilløb af Folk. Tilly forplejede sine Soldater med to Pund Brød, to Maal Øl og halvandet Pund Kjød dagligt, og en Oberst tilligemed atten Tjenere og sexten Heste udbetaltes ugentligt 67 Rdl. Gustav Adolf gav en Oberst 100 Rdl. om Maaneden, og i samme Tid fik en af hans Musketerer ikke mere end en Wallensteinsk Rytter pr. Uge. Kong Christian

¹⁾ Ordinantsen er delvis trykt hos Gindely, men flere Exemplarer findes i Rigsarkivet.

den Fjerde gav en Oberst 50 Rdl. om Ugen, en Kaptein 15, en Lieutenant $6\frac{2}{3}$ og en menig Soldat $\frac{3}{4}$ Rdl. ¹⁾

Det er muligt paa dette Grundlag at danne et Overslag over de reglementerede Udgifter til Wallensteins Hær. -- Et saadant Opgjør foreligger allerede fra Hertug Frederiks Haand, udarbejdet i Vinteren 1628 og muligvis indsendt til Kong Christian den Fjerde. Dette sætter Udgiften for et Kompagni Fodfolk ugentlig til $625\frac{3}{4}$

¹⁾ Da nedenstaaende Ordinants for Wallensteins Generalstab ingensinde har været trykt, meddeler jeg den.

Ordinantz wie vnnd was gestalt der general staab vntherhalten werden soll, wochentlich.

Hrr. Generall.

— Veldt-Marschalck			
— General vber die Artegleria			
— General vber die Cavall ^o .			
— General Wachtmeister vber die			
Infanterie.....	500 florin.	40 Pferde.	
Deszen Lieutenant.....	100 —	10 —	
— General Commissari.....	400 —	35 —	
— General Profiantdmeister	200 —	25 —	
Deszen Lieutenant.....	40 —	4 —	
— Obristen Frencken.....	250 —	25 —	
Vier Muster Commissarien, jede 100.	400 —	40 —	
Veldt Kriegs Zahlmeister.....	100 —	10 —	
General Schultheiszen sambt seine			
Leute.....	100 —	10 —	
General Profossen.....	100 —	10 —	
Deszen Lieutenant.....	30 —	2 —	
Den Ingegnier.....	50 —	4 —	
Den Velt Postmeister vnd Couriern	40 —	4 —	
General Wagenmeister vnd deszen			
Leute.....	40 —	6 —	
Kriegssecretari.....	100 —	10 —	
Capitain de guite.....	30 —	4 —	
Etlich Artegleria officier.....	200 —	12 —	
2 Reformirte Heubtleute, jede 50 fl.	100 —	10 —	
	2780 fl.	286 Pf.	

Gylden, hvilket for 51 Kompagnier udgør 31,910³/₄ Gylden foruden „Servicen“; syv Regimentsstabe à 787¹/₂ Gylden er 5532¹/₂ Gylden, Generalstaben koster ugentlig 3805 Gylden og nogle Artilleriofficerer 320 Gylden, hvilke Summer tilsammen udgjør 41,568¹/₄ Gylden pr. Uge. For de hertugelige Andele giver det en aarlig Udgift i rede Penge af 2,161,539 Gylden, sætte vi den samme Sum for de kgl. Andele og for Jylland ³/₄ af Hertugdømmernes Udgift, faa vi for den samlede Occupationstid en Udgift af noget over 13 Millioner Gylden eller ca. 26 Millioner Mark, hvilket i det mindste svarer til 130 Millioner Kroner i Nutidens Mønt.

Denne uhyre Sum maatte udredes af Borgere og Bønder, og man vil forstaa, hvilken Nedgang i Almenvelstanden alene dette betegner, men det er kun den mindste Del af Halvøens storartede Tab. Wallenstein og hans Generaler behandlede alle Landets Værdier som deres, og de traf omfattende og meget virksomme Forholdsregler imod, at noget skulde undslippe dem. Saaledes kunde ikke en eneste Tønde Korn udføres uden Pas fra Wallensteins Commissær Gabriel de Roy, Torquarto Conti beslaglagde selv Hertugens Landgildekorn og ikke en eneste Stud kunde drives til Hamborg eller Lybek uden Pas fra Schlik eller Altringen. — Dette System savnede ikke Paaskjønnelse eller Efterligning hos de underordnede Befalingsmænd, der allerede vare godt øvede i Udpresninger, før de kom ind i Danmark.

Som Regel indkvarteredes Afdelingerne i Byerne, de stedlige Myndigheder, By- og Amtsskriverne og Herredsfogderne, fordelte Contributionerne efter Plovtal over Amterne og ved Hjælp af Soldater inddreves Restancerne.

Det gik allerførst ud over Byerne. En stor Del af disse bleve ramponerede allerede ved Indmarchen, mange af de mest velhavende Borgere flygtede til Øerne eller skjulte sig i Skovene, et stort Antal Huse stod tomme og nedbrødes eller opbrændtes, og de tilbageblivende Beboere tyngedes dobbelt af det fjendtlige Aag. Selve Indkvarteringen foregik paa den mest vilkaarlige Maade. Den var fuldstændig unddragen Magistratens Kontrol, Officererne udstedte saamange Kvarterbilletter, som de vilde, og efter dette Antal skulde der contribueres, selv om der ikke fandtes halvt saa mange Soldater. Paa denne Maade tilranede de sig store Summer; det betød ikke noget, at Regimentet havde mistet Folk ved Sygdom og Kampe eller ingensinde havde været fuldtalligt, ja ikke engang om et eller to Kompagnier nød Forplejning i en anden By eller i et helt andet Land. Obersten krævede og modtog Contributionen for hele Regimentets nominelle Styrke, og han forlangte den udbetalt lige fra 1. December 1627, da Vinterkvarteret begyndte, selv om han først kom ind i Landet flere Maaneder efter. — En anden smuk Opfindelse bestod deri, at Obersten udstykkede Regimentsstaben til forskjellige Byer, og paa hvert Sted opkrævede Contributionen for den hele Stab, hvorved han nød den dobbelte eller tredobbelte Indtægt, ja i en Skrivelse fra Wallenstein af 12. Novbr. 1627 bemyndigedes Generalkvartermesteren Johan Baptista endogsaa til at lade sig anvise et Kvarter ved hvert Regiment i hele Halvøen og omsætte hvert enkelt af disse med 40 Gylden pr. Uge. Hertug Frederik turde have Ret i den Paastand, at dette „ein gar hohes belauffen wollte“. Ligesaa rovlystne opførte de sig ved Møntberegningen. Ordinantsen var givet med Gylden eller Florinen som

Basis, denne havde paa Halvøen og i alle tilgrænsende Lande en Værd af 28 sk., og selv Kejseren havde i et Mandat sat dens Værdi til 32 sk. eller $\frac{2}{3}$ Rdl., men de krævede den betalt med 42 sk. og tilsneg sig saaledes 10 à 14 sk. paa hver Gylden. Alle Modforestillinger viste sig frugtesløse.

Desuden vare alle Oberster og andre høje Befalingsmænd omgivne af et helt Klientel, der ikke hørte med til Hæren, men nærmest dannede deres private Suite og Tjenerskab. Saaledes havde Oberst Carboni sex Adelsmænd og Kavallerer omkring sig, en Over-, Mund- og „Mittel“kok og en Kokkedreng, to Kammertjenere, to Skrivere, en Feltskær, en Berider, en Skrædder, tre Sølv-tjenere, otte Livskytter, en Livbarber, en Page, to Taffeldækkere, tre Beslagsmede, to Slagtere, sex Rideknegte og sexten Kuske, hvis Underhold ugentlig kostede 144 Rdl. 30 sk. og opkrævedes stik imod Ordinantsens Ordlyd. Desuden mødte en Oberst med mindst 100 Heste, en Oberstlieutenant med 60, ja selv ved et Fodfolkskompagni kunde man tælle indtil 200 Bagageheste, der selvfølgelig alle vare Tyvekoster og trods Ordinantsens strængeste Forbud opstaldedes paa Borgernes Bekostning. For at skaffe Plads til alle disse Dyr dreves Borgernes eget Kvæg ud af Staldene, Rytteriet opstaldede deres Heste i Stuer og Kamre, paa Marcher faldt de som Græshoppesværme over Kornet paa Markerne og Høet i Engene og rundt om fra Landsbyerne (blandt andet fra Tinglev), fortælles det, at der strøedes under dem med utærsket Korn, saa Strøelsen var dyrere end Føden.

Men det allerbesværligste turde dog maaske have været de irregulære Skarer, der fulgte med Hæren. Marke-

tendersker med et uhyre Tros, „Aventurier“, „reformirte“ Officerer (o: Herrer uden Kommando), Soldaterkvinder og Børn samt Skøger, der paa en Maade vare optagne i Hærens Ramme, idet de førtes af „ein Hurenwebell“ eller Skøgesergent. Ifølge Ordinantsen havde de ingen Ret til Underhold, men de indkvarterede sig selv, og hvem vovede at gjøre Indsigelser? Kvindernes Antal maa have været meget stort, men det er ikke muligt at give nøjagtige Tal. Hertug Frederik klager bittert over de mange letfærdige Kvinder, der maa underholdes, Magistraten i Ekernførde skriver, at den har forplejet de kejserlige Tropper langt ud over Ordinantsen, ja endogsaa deres Kvinder, Skøger og Børn saaledes, at Borgernes egne Familier ere sunkne ned i den bitre Nød, og i Ribe, hvor der laa to Fodfolkskompagnier, døbttes ikke færre end 62 Soldaterbørn i de halvandet Aar, Okkupationen varede.

Ved selve Indkvarteringen gik desuden andre store Misbrug i Svang. Byernes Honoratiores: Apothekere, Købmænd og Kapitalister fritoges for Indkvarteringen imod at erlægge en ugentlig Sum til den højstbefalende, som han saa stak i sin egen Lomme, og for en lille Provinsby kunde dette løbe op til 200 Rdl. om Ugen, medens dens fattige Beboere, der næppe nok havde det tørre Brød, belagdes med indtil otte Personer, dreves ud af deres Værelser og kummerlig maatte friste Livet paa Loftskamre eller i Udhuse. Paa samme Maade beskattede man frugt-sommelige Kvinder, Barselkoner, Grov- og Kleinsmede samt Møllere, idet man under Trusel af en ødelæggende Indkvartering aftvang dem 4, 5 à 6 Rdl. om Ugen, ja i mange Landsbykommuner lykkedes det ved de samme Midler at tiltvinge sig endog indtil 150 Rdl. ugentlig ud over Kontributionen.

Officererne bemægtigede sig Nøglerne til Stadsportene og Slagbommene, de tilreve sig Accisen, ingen kunde komme ud eller ind i Byen uden Pas, og dette maatte betales i dyre Domme. De lagde Told paa enhver Handels-gjenstand, for en Stud maatte der betales 1 Rdl., for et Svin 10 Skilling, og flere Steder tilegnede de sig hver tiende Tønde af alt ud- eller indført Korn, ja 1. Januar 1629 udstedte Oberst Frenck en drakonisk Acciseforordning for de kgl. Andele af Hertugdømmerne, hvorved han søgte at ramme enhver Brugsgjenstand med en trykkende Skat til Hæren. — Samtidig bleve Gader og Veje saa usikre, at det var livsfarligt at færdes paa dem, og man kan ikke undres over, at al Handel og Vandel standsede, trods de velklingende Beskærmelsesbreve, de højere Officerer af og til udsendte for at dække over Forbrydelserne. — Tidligere danske Forfattere have ladet sig skuffe af den humane Tone, der gaar igjennem Schliks, Altringens og Schaumburgs Skrivelser, men der er slet ingen Grund til at tage dem alvorligt. Det var saaledes ogsaa strængeligt forbudt at beskadige Kirker, Skoler og Hospitaler eller at disponere over dem til Hærens Brug; men ikke desmindre blev en stor Mængde Kirker baade i Holsten og Jylland ramponerede og udplyndrede eller benyttede til Magaziner, og i Nordslesvig blev i hvert Fald Ris Kirke ved Aabenraa afbrændt af kejserlige Ryttere, og Hertugen paa Gottorp klager gjentagne Gange og meget bittert over, at de syge drives ud af Hospitaler og milde Stiftelser, som derefter belægges med Soldater, befængte med hæs-lige Sygdomme.

Men selv alle disse Udpresninger tilfredsstillede ikke Griskheden. Under Paaskud af at oprette Magaziner ud-

skreves der — stik imod Ordinantsen — store Leverancer af Korn og levende Kvæg. Saaledes forlangte Fyrst Torquato Conti paa et Bræt 4000 Td. Rug leveret i Rendsborg, og han tillod, at Oberstlieutenanten i Tønder opkrævede forud 100 Td. Rug for hvert af Amtets sex Kompagnier og alligevel den hele ugentlige Contribution, og da Officererne opdagede Pengenes store Købeevne i Hertugdømmerne, fandt de paa at tilbageholde den ene Tredjepart af Soldaternes ugentlige Lønning som en Art Sparepenge for kommende Tider!

Desuden stillede Officererne aldeles overdrevne Fordringer i Retning af Spise og Drikke. „De kræve stor Luksus“ — hedder det i et utrykt tysk Klageskrift (Gravamina) fra Samtiden — „og mange Retter, af hvilke nogle slet ikke og andre kun højst vanskeligt kunne skaffes til Veje: Vildt, mange Arter Krydderi, Konfekt, forskellige Slags Vine, af hvilke dog her i Landet næsten ingen er tilbage og derfor saa dyre, at de maa betales firedobbelt; thi de vægre sig ved at drikke Øl, og i Stedet for det, som ikke kan skaffes til Veje, kræve de Penge eller Penges Værd, saaledes at der paa en Kaptain næsten maa spenderes mere end paa det hele Kompagni. Paa denne Maade aftvinge de Værterne Guldringe og Preciosa, og de undse sig ikke ved at kaste den Mad, der sættes for dem, i Hovedet paa Folk eller paa Jorden.“ En Oberstlieutenant Wulf Sigismund v. Kroll i Ekernførde havde i otte Uger en Vinregning paa 1584 mk. og en Krydderiregning paa 419 mk. 10 sk. 6 d., som Borgerne selvfølgelig maatte betale, ja selv rundt omkring fra Landsbyerne møde vi de samme Krav. — Paa lignende Maade gik det med Brændsel. De fleste forladede Huse nedbrødes og op-

brændtes, Tømmer, Planker og Brædder huggedes istykker og puttedes under Suppegryden, i Marskegnene truede de med at rive Husene ned og brænde dem, og da de forlod Landet, stod næppe et eneste Plankeværk eller Stakit i nogen By.

Det følger af sig selv, at Soldaterne med saadanne Exempler for Øje opførte sig som bestialske Væsener. I det samme gamle Klageskrift hedder det: For at sikre sig deres daglige Underholdning tilrive Soldaterne sig alt, hvad Vært og Værtinde have i Huset. De tillade ikke at noget sælges eller føres bort, de fratage dem Nøglerne til Skuffer og Skabe, de brække Kister og Møbler op og tilegne sig alt, hvad der findes i dem, ja Husets Herre maa ofte betale mere end 100 Rdl. til dem for atter at komme i Besiddelse af sin retmæssige Ejendom. De disponere over Huset, som var det deres eget, de drive Vært og Værtinde ud af Sovekammeret, ud iblandt Tyendet eller i Udhusene, og naar det ikke gaar ganske efter deres Hoved, blive Beboerne udskjeldte, truede, skamslaaede og saarede! — — — Derfor ere mange trætte af Livet — hedder det videre — og hvis disse Klager ikke afhjælpes, maa Beboerne ty andre Steder hen og lade Landet gaa til Grunde (gar zu trümmern gehen lassen). Og de bede især bønligt om at maatte blive forskaanede for Oberster og deres Stabe eller andre høje Personer, at Rytteriet maa blive ført bort, at det overflødige Tros af Heste og letfærdige Kvinder maa blive afskaffet, at Soldaterne skulle tage Proviant for Penge og saa vidt mulig indkvarteres paa Landet. Hertug Frederik havde sikkerlig Ret, da han den 1. Decbr. 1627 skrev til det danske Rigsraad, at Wallensteins Hær har bragt „stor Armod,

Elendighed, Nød, Besvær, Trængsel og Frygt“ over Landet.

Men Bønderne og Landbefolkningen gik det ikke bedre end Borgerne. Den kejserlige Hær var en urolig Hob. Den foretog idelige Forskydninger og Flytninger, og store Troppedele laa stadig paa Landevejene, flakkede hid og did og besøgte de mest afsides liggende Kroge og Smuthuller. Desuden fulgte det af hele Lønningsmaaden, at Amterne uafbrudt maatte gennemstrefes af Patrouiller og Optræningsmandskab, og disse plyndrede af Hjærtenslyst, hvor de kom frem. Ve derfor de Byer, der laa ved den alfare Vej! Fra Jylland og Slesvig foreligge en Mængde Beretninger om saadanne Besøg, og jeg skal benytte nogle enkelte fra Nordslesvig.

I Omegnen af Immervad Kro laa i August Maaned 1628 syv Kompagnier i otte Dage og ødelagde alle de omliggende Landsbyer. Abkjær — hedder det i Albert Skeels og Gunde Langes Beretning — er slet fordærvet, haver ingen Sæd og er slet uddød. Rudbæk er uddød og ingen Sæd. I Skovby vare alle „forløben Godset og Husene nederbrøtt“; thi det ligger paa Alfarvej. De i Arnitlund ere og slet forarmede, saa de haver saa godt som „ingen Sæd helder Fæ“. I Vejbjøl stod det sig paa et Par Undtagelser nær ligesom i Skovby, og fra det nærliggende Hovslund hedder det, at ved Sct. Laurentii Tider 1628 have Soldaterne slagtet flere hundrede Faar og andet Kvæg, fortæret eller fordærvet det kære Korn baade i Husene og paa Markerne, item udplyndret Beboerne for deres Hø, og taget eller tilintetgjort, hvad der endnu var i Behold af rørligt Gods.

Til Varnæs ankom i Middagsstunden d. 1. April 1628

en Oberstvagtmester med en Afdeling Rytteri paa Rejse fra Horsens til Sønderborg, og forblev i Byen Natten over. De plyndrede, brandskattede og stjal hele Døgnet igjennem. De Varnæs Mænd maatte alle som en købe deres Heste tilbage igjen, Rytterne skød Faarene døde paa Stedet og trak Støvler og Sko af Fødderne paa Folk og gav dem et „Livfuldt Hug“ i Tilgift. Hr. Pastor Peter fratog de 300 mk. i rede Penge, Korn, Fødevarer o. a., Sognefogden Mads Asmussen brandskattede de for 21 mk. og røvede af andet Gods for 40 mk., men om Natten satte de sig i Besiddelse af Konens Nøgler og tilrev sig Sengetøj og Klæder for 300 mk. Byen anslog den lidte Skade til 4538 $\frac{1}{2}$ mk. — Den 18. Novbr. 1628 ankom ligeledes en Oberstvagtmester til Egvad med sin hele Trup af Soldater, Rustvogne og Heste, og udplyndrede og brandskattede Byen i en enkelt Nat for 2540 mk.

Fra Ravsted hedder det i en samtidig Indberetning, at Beboerne næsten hver Uge have lidt under Gjennemmarcher og Røverier. De have havt Besøg af talrige Hærdele, selv af General Schlik, men de kunne ikke angive deres Navne, ligesaa lidt som de ere i Stand til at specificere alle deres Tab. Særlig have de dog lidt under syv store Indkvarteringer, hvoraf den mindste omfattede 500 Mand. Derved have de ikke alene mistet alle deres Fødevarer og Korn, men Soldaterne have ogsaa bortført alt, hvad de kunde opsnuse af andet Gods og Værdigjenstande, saaledes at der ved deres Bortmarche ikke fandtes en eneste Seng i Byen. De have aabnet alle Kister, Skabe og Gemmer, borttaget alle Klæder af Uld og Linned, alle Gryder og Kedler og sat sig i Besiddelse

af mange Heste og Køer, som Beboerne kun tildels ved store Udgifter have formaaet at købe tilbage.

Igjennem Bjolderup Sogn er der sket mange Gjennem-marcher, og hver Dag have Beboerne lidt Tab, da der ikke længere er noget at faa langs Hærvejen. De klage over, at deres Husgeraad, deres gode Heste og Stude ere blevne dem fratagne, at deres Korn er bleven opfodret, og at de have anvendt hele deres timelige Velfærd paa at underholde og beværte det fremmede Krigsfolk, af hvilke nogle have stillet store Krav og i Steden for Vin og andet maattet tilfredsstilles med Penge. De kunne ikke overse alle de lidte Tab, men have anslaaet de føleligste til den laveste Værdi. For Byerne Gaaskjær, Todsbøl, Perbøl, Lovtrup, Volderup, Rebbøl og Smedager udgjøre disse 16,506 mk. foruden de ugentlige Kontributioner.

Men værre gik det endnu til, naar Soldaterne sendtes ud paa Exekutioner for at inddrive Restancerne. I Nord-slesvig og Sydjylland, der stod under Torquato Conti's Kommando, benyttedes som oftest Kroater til disse Forretninger og for mindre Beløb sendtes sædvanlig en Mand for hver Dalers Skyld, og de bleve liggende, indtil Summen paa en eller anden Maade bragtes til Veje. Naar Soldaterne sendes ind i Gaardene i saadant Ærinde — hedder det — kræve de ikke alene fuldt op af Spise- og Drikkevarer, af Vin, Brændevin, Tobak o. a., men de opføre sig tillige paa den mest ondartede Maade. Den tiloversblevne Mad kastes for Hundene, Ostene skæres i Stumper og Stykker og kyles ud over Stuerne, store Klumper Smør klaskes op paa Vægge og Dørstolper, deri fastklæbes Lys og disse tændes ofte i et Antal af tyve. Øllet, de ikke kunne drikke, helde de paa Jorden, Vinduerne slaas ud,

Kander, Glas og Krus sønderbrydes, Husbonde og Husfolk gjennemprygles og udjages og til Afsked tage de Flæsk, Kjød, Høns og andet med sig, samt øve andre „Insolentier, der ikke lade sig gjenfortælle.“

Saaledes hedder det fra Kokjær i Tyrstrup Sogn: Beboerne „ere slet forarmet, Grabater laa hos dennem.“ Da Aabenraa By var kommen i Restance, sendte Torquato Conti Borgmesteren tolv „Krabater“ paa Halsen, der aad og drak til Overflod og forøvede anden Molest. Herredsfoged Hans Nissen i Haistrup blev Gjenstand for Execution, fordi Slogsherred ikke havde betalt Kontributionen. Han anslog den derved lidte Skade til 200 Rdl., ja i Juli Maaned 1628 ankom 40 Soldater og drev hans og alle de andre Beboeres Kvæg til Tønder, hvor det holdt's fangen, indtil de skaffede de krævede Penge og desuden forærede Oberstlieutenanten en Pibe Vin til 46 Rdl.

Det kan ikke forundre nogen, at Landet under saadanne Forhold nedsænkedes i den dybeste Armod. Paa Grund af den hensynsløse Omgang med Korn og Foder, maatte Bønderne mange Steder slaa deres Kvæg ned eller drive det ud i Skov og Krat ved Juletid, i Foraarstiden 1628 havde de intet Sædekorn og rundt omkring paa Halvøen gik Gaard efter Gaard fra Sæd og Fæ, ja hele Landsbyer stode tomme, forladte og øde. Lige over for den Art Kjendsgjerninger har det kun liden Betydning, at Generalerne udsendte det ene Beskyttelsesmandat efter det andet, thi selve Overbringeren plyndrede; at de under Trusel af de strængeste Straffe forbød Soldaterne at hindre Befolkningen i Jordens Dyrkning, thi selv Beskyttelsesvakterne vare skamløse Røverbander, — at de gav billigere Forplejningsordinantser (den saakaldte „halverede Ordi-

nants“, der udstedtes af den kejserlige Kommissær Mätzger i Heiligenhafen 23. April 1628); thi den øverstkommanderende, Fyrst Torquato Conti, vedblev at opkræve Kontributionerne efter Vinterordinantsen. Alle disse humane Tilløb vare kun Spilfægteri, beregnet paa at skuffe Kejseren og dække Wallenstein for Angreb. — De værste Slyngler fik maaske en eller to Dages let Arrest hos Profossen, Officererne fortsatte deres Prellerier, og Soldaterne gjorde alt for at forvandle Landet til en Ørk. Under Torquato Contis Overledelse udartede Wallensteins Hær til en organiseret Røverbande.

Topografisk Oversigt over Krigsskaden. I det foranstaaende har jeg — med stadig Hensyn til Nordslesvig — søgt at give et Omrids af den kejserlige Hærs Optræden og Adfærd paa den jyske Halvø, men for at fuldende Billedet er det nødvendigt at forfølge Sagen mere ud i det enkelte. Wallensteins Indfald er gaaet fuldstændig ud af Nordslesvigernes Erindring, det er ligesom bleven opslugt af de efterfølgende Krigshærgninger, de skrækelige Optrin, som maa have fundet Sted i Aarene 1627—29 ere for evigt skjulte i Glemselens Nat, og med de efterfølgende Enkeltheder for Øje har man al Grund til at forundre sig over, at end ikke Sagnet har bevaret et eneste Minde om disse Ulykker. For Historieskriveren er dette ret ugunstigt. Vi kunne kun danne os en Forestilling om den Tilstand, hvori Landet befandt sig, da Fjenderne endelig rykkede ud i Juni og Juli Maaned 1629, efter at have holdt det besat i 20 à 21 Maaneder, men i det enkelte vide vi saare lidet om de Tildragelser, der fremkaldte denne Tilstand.

Efter Fredsslutningen lod Christian IV nemlig Landets Tilstand undersøge af Kommissærer. Disse vare for det nordlige Jylland Otto Skeel og Knud Gyldenstjerne, for det sydlige Jylland og Haderslev Amt ¹⁾ Rigsraaden Albert Skeel, Lehnsmand i Ribe, og Gunde Lange, Befalingsmand paa Koldinghus, samt for de øvrige kongelige Andele af Hertugdømmerne Gunde Lange og Christian Pentz. Undersøgelserne foretoges i fiscale Øjemed. Ved Indberetninger fra de stedlige Myndigheder og Tingsvidner søgte Kommissæerne at vurdere Krigsskaden og fastsætte Bøndernes Skatteevne, og i Overensstemmelse hermed bevilligede de dem et større eller mindre Afslag i Landgilde, Tjenestepenge og Contribution. De fleste af disse Vurderinger ere endnu tilstede, for flere Lehu udgjøre de vældige Folianter, men indeholde langt mindre, end man turde være berettiget til at vente. De indlade sig ingensinde paa virkelige Skildringer, i ordknappe Bemærkninger ile de fra Skatteborger til Skatteborger, og kun ad statistisk Vej er det muligt at danne sig en Forestilling om Landets Tilstand. For nogle jyske Amter findes et stort Apparat af samtidige Tingsvidner, der i høj Grad oplyse Kommissæernes knappe Randgloser, det samme har delvis ogsaa været Tilfældet i Haderslev og Flensborg Amter ²⁾, men hverken her eller i Statsarkivet i Slesvig har jeg kunnet finde disse Dokumenter.

¹⁾ Jyske Tegnelser. 1629.

²⁾ Dette ses af en Memorial fra Albert Skeel, hvori han forlanger, at der skal optages dobbelte Tingsvidner om Skovenes Tilstand i Haderslev Amt, og disse skulle være færdiske til Gunde (Lange) kommer tilbage fra sin Rejse i de sydlige Amter. I Indberetningen om Flensborg Amt omtales ogsaa flere Gange Tingsvidner. Maaske findes de i Tingbøgerne.

Som jeg allerede har bemærket, herskede Italieneren Torquato Conti i Haderslev Amt og i hele Omegnen. Han tilhørte den berømte romerske Fyrsteslægt „Conti“, der var en Sidelinie af Condéerne i Frankrig og altid havde vist Hengivenhed imod Kejseren. Da Grev Schlik i 1626 fratraadte Stillingen som Chef for Wallensteins Artilleri, forfremmedes Conti vistnok allerede dengang til denne Post, men tillige bar et Fodfolksregiment hans Navn, og et Par af hans Kompagnier bleve allerede i Efteraaret 1627 indkvarterede i Ribe, andre Dele af Regimentet laa muligvis i Haderslev, og i Sommeren 1628 kom Resten af dette fra Brandenburg til Nordslesvig, hvor det indkvarteredes dels i Haderslev, dels i Aabenraa og Tønder Amter. I Haderslev og paa Haderslev Ladegaard laa desuden en stor Del af Artilleristaben samt Oberst Coleredos Regiment eller Dele af samme. Troppernes Antal kan dog ikke angives.

Som alle Italienerne i Wallensteins Hær var Fyrst Conti meget haveisyg. Vi have en hel Række italienske og franske Breve fra ham, der alle aande Rovlyst og Begjær, og da han ved Forholdenes Udvikling i Sommeren 1628 blev højstkommanderende paa hele Halvøen, idet General Schlik og Altringen en lang Tid opholdt sig i Meklenborg eller i andre Dele af Tyskland, maa han med Rette bære Skylden for de store Udpresninger, Befolkningen led under. At han er Manden, ses ogsaa af hans senere Optræden. Efter Freden i Lybek i Foraaret 1629 forfremmedes han til Feltmarskal og førte Overbefalingen over den Del af den Wallensteinske Hær, der laa spredt langs Pommerns vidtstrakte Kyst. Fra Haderslev forlagde han sit Hovedkvarter til Colberg, og her lod han sine

Tropper foretage de grusomste Udskejelser, der mange Gange endogsaa ere af en saadan Natur, at de ikke kunne gjenfortælles. Det har næppe været stort anderledes i Nordslesvig. ¹⁾ -- Det blev hans Opgave 1630 at tage imod de første Stød af Gustav Adolf, men hans Hær var da saa opløst af Rov og Plyndring, at han maatte nedlægge Kommandoen og overdrage den til Hannibal von Schaumburg, men senere traadte han atter ind i den kejserlige Hær og tjente under Gallas.

I samtidige Beretninger kaldes han sædvanlig blot „Fyrsten“ eller „Fyrsten i Haderslev“. Slange fortæller, at Kejseren havde forlenet Hertug Frants Albrecht af Lauenborg med Indtægterne af Haderslevhus Lehn, for at han der kunde gjøre sig betalt for tilgodehavende Sold og Hvervepenge, og denne Beretning har saa igjen forledet Adler til den Formodning, at han er „Fyrsten af Haderslev“, men dette er uden al Hjemmel, og i de her benyttede Kilder findes Hertug Frants Albrechts Navn end ikke nævnet i Forbindelse med Haderslev Amt. — Torquato Conti boede paa Haderslev Hus, men foretog stadig Gjæsterejser til Kolding, Ribe, Aabenraa, Løgumkloster, Itzehoe og andre Byer, der hver Gang maatte udrede betydelige Summer til hans Underhold. Om hans Færd i Haderslev vides derimod intet direkte. Det kan ses, at han har

¹⁾ Til Magistraten i Stargard skrev han, at den øjeblikkelig havde at yde alt, hvad Officererne krævede . . . „und sollten sie sich auch bis aufs Hembde ausziehen müssen. Dasz dies geschehe, darauf wollen wir uns unfehlbar verlassen. Gegeben in Hauptquartier, Colberg ^{24/12} 1629.“ Med et Ordspil paa hans Navn kaldte Pommeranerne ham „den quaden kunter“. — O. Klopp: Tilly. II. S. 78, 82. Gfrörer: Gustav Adolph. S. 567. — Theatrum Europ. II. 185, 190 etc.

ladet de kongelige Skove udhugge og bortsælge, og den hosfølgende Beskrivelse af Haderslev Hus eller Hansborg, umiddelbart efter hans Afrejse, turde give et ganske godt Billede af Manden og af hans Svende. Denne Beskrivelse er forfattet eller i hvert Fald undertegnet af Gunde Lange d. 29. Juli 1629 og lyder med nogle uvæsentlige stilistiske Forandringer som følger:

Slottets Huse ere möget spolerede og forfaldne. Paa det Sönder-Hus over Kirken og den lange Sal er en Part Bjælker nederfaldne, paa Skifertaget stor Mangel, og Huset merendels ganske læk. Aflöbsrendernes Bly er bortrövet og af Fjenderne medtaget, „Dellerne“ udi Renderne saavel som en Part under Skifertaget ere bortraadnede og ganske bröstfældige. Paa det Vester-Hus, Nör-Hus og Øster-Hus og i Særdeleshed paa Taarnene ere Lofterne opbrudte, Vinduer og Vindueskarne udbrudte og kun faa forefundne. Blyet udi Renderne er aldeles ganske borte, Dörhængsler og Laase samledes mestendels afbrudte og borttagne, saa og paa Skifertaget paa samme Hus stor Mangel og Bræk. Item udi Kökkenet, i Bryggers og Baghus saa vel som udi Kjelderne rundt omkring forwöstet, og hvis Jærntraller, som var udi Vinduerne, udbrudte og borttagne.

Kongelig Majestæts Lysthus er ganske forwöstet, dets Jærnankere aldeles udbrudte, Skiffer og Tag halvpant borte saa vel som og en Part af Bjælker og Lofterne afbrudte; Vindueskarne samt Dörhængsler og Laase borttagne, og en Part af Murene nederfaldne og ganske bygfældige. Kgl. Majestæts Rejsestald samt Sparpenning¹⁾ er udrövet

¹⁾ „Sparpenge“ var vistnok en Art Lysthus, der fandtes ved flere kgl. Slotte, blandt andre ved Skanderborg og Frederiksborg Slotte.

og fordærvet, lige saa den lange Stald og af samme er ungefær den tredje Part nederfalden til Grunden ved den vestre Ende. Døre og Vinduer og hvis Jærnfang, der fandtes, bortrøvet. Kgl. Majestæts store Vaskerhus er möget forfaldet, og det lidet Vaskerhus saa vel som Fiskerhuset ere ganske nederbrudt. Slagterhuset er samledes storligen forfaldet og Gulvet ganske afbrudt. Den liden Stald ibag Slottet er ogsaa afbrudt og Smedehuset möget ufærdigt. Stalden ved Jægergaarden er forfalden paa Tag og Mure og ellers meget bygfældig. Jægergaarden samt den vestre Port er afbrudt, og Pilkentafelhuset er ödelagt. Plankeværkerne omkring ved Slottet ere ganske med alt borte. —

Saaledes saa det Slot ud, hvor Provinsens Højstbefalende havde boet i halvandet Aar, og man bør ikke forundre sig over, at Exemplet smittede. Alle de kongelige Ladegaarde omkring i Amtet vare molesterede og ödelagde paa samme Vis. Paa Törning var Vaaningshuset meget skamferet, Murankere, Vinduer og Vindueskarme udrevne og bortrøvede og den „lange Stald“ halvvejs styrtet sammen. Paa Refsø vare Forpagterboligen (Emmiksenernes gamle Herresæde?) og en Stald revne ned, Folestaldene „vare udbrudte og möget forwüstedede“, og paa begge „Storhusene“ vare Murankere, Deller og Indværk aldeles udbrudte og bortrøvede. Fobisletgaard og Ladegaard vare ligeledes meget ödelagde, Murankerne udrevne og en Del af Murene styrtede ned. Tyrstrup Ladegaard og Kongens Gaard i Bolderslev vare afbrændte, Færgebroen ved Aarø-sund var tilintetgjort, Hejls- og Slibshavnssluser vare ödelagde og „alt Jærnfang, Hængsler og Bolte slet borte“. —

Ifølge Gunde Langes Skildring saa det endnu værre

ud med Møllerne. Haderslev Mølle er „med Haderslev By bleven afbrændt“. Tørning Mølle er afbrændt og staar øde, Tyrstrupgaards, Østergaards, Beftoft og Branderup Vandmøller samt Bolderslev Vejrmølle ere afbrændte, Brændore Mølle var helt skamferet, og flere af de andre havde „storligen fornøden at forbedres“. ¹⁾

¹⁾ Iblandt Alberts Skeels og Gunde Langes Papirer findes ogsaa et Par interessante Ansøgninger fra Peder Møller i Taarning Mølle og Hans Möllers Enke i Aller Mølle til Albert Skeel; de meddeles her uddragsvis:

Peder Møller i Taarning Mølle beklager sig over, at den „strænge, velbyrdige Hr. Ridder“ har paalagt ham at yde 30 Ørtug Mel i Skyld, „hvilken samme Udgift mig aldeles umuligt er til at efterkomme, fordi at Bonden haver ikke til at lade maale, hvorud af hannem burde at give samme Told. Til med ogsaa er samme Mølle beliggendis ved Alfarenvej, og derfor, udi denne sørgelige Tid værît haver, er aldeles udplyndrit og forarmet; til med ogsaa er Møllestenene og Møllehjul bleven brækket, skjændt og sønderslagne. Hvorudover jeg ogsaa formedelst Fjendernes Tvang er bleven foraarsaget til at kjøbe igjen af Fjenden en Møllesten for ti Rigsdaler, hvilken de mig strax igien haver frataget til Haderslev Møllens Behov og Brug, som endnu sammesteds findes, og ikke jeg haver faaet derfor nogen Vederlag. Og haver derpaa strax igjen maattet kjøbe en anden Sten udi Steden til Kolding, som endnu findes udi Taarning Mølle. Tilmed ogsaa hvis fornøden Jærntøj, som skulde bruges til samme Mølle, haver jeg selv paa det ny maattet bekoste, og ingen Vederlag mig derfor er sket. Udi lige Maade haver jeg holden tvende Tømmermænd udi fjorten Dage, som med min store Bekostning haver igjen maattet fly til Rette, hvis af Fjenderne var sønderslaget og fordærvet, förend at jeg noget igjen derudi kunde maale“. — —

I den anden Ansøgning hedder det: „Eftersom jeg fattige Kvinde Salig Hans Möllers Efterleverske udi Aller Mølle er anskreven for en stor Møllenskyld at skulle give af Møllen nærværendis Aar, og nu befindes udi Sandhed, at den store Kværn her udi Møllen laa ledig og stille forgangendis Aar fra Paaske og til Jul, saa man ikke dermed

Derimod er det vanskeligt at komme til fuld Vished om Tilstanden i selve Haderslev By. Ældre Historieskrivere fortælle, at Hertug Georg af Lyneburg betegnede sine Skridt ind i Danmark med Brandstiftelse og Plyndring, og især maatte Byerne Kiel, Flensborg og Haderslev haardt undgjælde hans Had imod Kong Christian den Fjerde ¹⁾; men saadanne almindelige Bemærkninger have kun liden Værdi, og Kommissærerne Albert Skeel og Gunde Lange meddele ingen Fortegnelse over de afbrændte Huse i Byen. Vel staar der i Indberetningen, at Haderslev Mølle er afbrændt tilligemed Haderslev By, men denne Bemærkning forekommer mere en passant og bør vel ikke opfattes ganske efter Ordlyden. Imidlertid har Ulykken sikkert været meget omfattende, thi alle Borgere i Haderslev, der dreve Landbrug, fik Skattefrihed i ti Aar, fordi de vare afbrændte, og „hvad Byen, saavidt Kjøbmænd og de som svarer under borgerlig Ret, da saa mange som Huse og Gaarde ere afbrændte, ingen Skat udi ti Aar at udgive, saa og deres Efterstand (ø: Restancer), saa vidt Skat sig kan belange, ogsaa at være efterladt. ²⁾ — Endvidere ses det, at omtrent 40 Huse i Kattesund foran Slottet vare afbrændte, og det samme var Tilfældet med kgl. Majestæts

formedelst Bygfældighed kunde maale, förend den igjen blev forfærdiget; desligeste eftersom Möllen ligger ved Adelfardt Vej, og Bönderne desværre ere ganske og meget udplyndrit udi denne forleden Krigsvæsen, saa og de ikke forleden Aar haver uden en ganske ringe Ting saaget, hvor over de ikke haver uden ganske ringe og lidet at lade maale, fordi Möllegjæsterne ere ganske forarmit, som noksom vitterligt er — saa er til Eders Strænghed min ganske underdanige Bön“ osv. — — —

¹⁾ Jahn S. 332, Lachmann III, 189, Hoyer S. 324, Monro S. 28.

²⁾ Skrivelse fra Albert Skeel, dat. 16. Decbr. 1629.

og Didrik Höks Boder. Desværre maa jeg nøjes med dissetemmelig ubestemte Antydninger, og næppe andensteds end i Raadstuearkivet i Haderslev vil man kunne hente nye og fyldigere Oplysninger.

Om Bøndernes Tilstand indeholde Kommissærernes Beretning derimod ret omfattende Oplysninger. Denne bestaar nemlig af et Navneregister over Amtets Ejendomsbesiddere og ud for hver Mands Navn eller ud for hver By med ensartede Forhold have Kommissærerne gjort nogle Bemærkninger om Tilstanden og anført de Afslag i Skat ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ osv.), som de have bevilliget, men selve Skatten findes ikke opført ¹⁾. — For ret at illustrere den efterfølgende statistiske Oversigt skal jeg meddele nogle enkelte af disse Udtalelser, og man vil deraf se, at Egnen umiddelbart omkring Haderslev og langs de store Forbindelsesveje vare haardest medtagne. Jeg følger først Vejen mellem Aabenraa og Kolding. Kongens Bønder i Nørby ere udflyndrede og have hverken Fæ eller Sæd, i Gjenner ere otte kongelige Bønder enten forarmede eller deres Gaarde afbrændte, Rundmøller er „fri til han kan give noget.“ I Djernæs ere fem Gaarde afbrændte. I Hoptrup Kirkeby er en Gaard afbrændt, de andre have „været römbt og uddöd“, saa de have saa godt som ingen Sæd, give den 5te Part af deres Skat og Landgilde. I Mastrup er en Gaard og tre Huse afbrændte, „de andre allesammen udi Mastrup og Pamphol ere udaf de kejserske og andre Folk fordærvet, og den ringe Sæd, de have havt, opædt; de give den 7de Part.“ Langkjær er afbrændt. „Alle udi

¹⁾ Af en Memorial fra Albert Skeel ses det, at der er bleven forfattet to Protokoller, hvoraf den ene formodentlig er bleven ved Amtet og lagt til Grund for Jordbogen.

Erlöv ere ogsaa fordærvede; thi Fjenderne have altid ligget hos dennem og deres ringe Korn opædt.“ „Vandling By giver den 8de Part, ligger ved Haderslev, saa den Tid Folket drog ud, hvis saaet var, opædt.“ I Gl. Haderslev By findes to afbrændte Gaarde, der faa 1½ Aars Frihed og „de andre allesammen, efterdi Fjenderne laa der, den 8de Part at udgive.“ Hele Errigsted By (10 Gaardmænd og 5 Kaadnere) „er öde og var bortrömt, fri i Aar.“ Aastrup Sogn (38 Ejendomsbesiddere) var „udi lige Maader bortrömt og fordærvet, fri udi Aar ald Aastrup.“ I Skovbølling (4 Gaardmænd) vare de „fraan Gaardene, Husene nederbrött og intet saaet, fri udi Aar.“ „Siggeling paa Alfarvej og ingen Sæd giver den 6te Part.“ De „udi Bögeskov vare fran deres Gaarde, deres Huse nederbrudt og ingen Sæd, fri i Aar.“ En Gaard er öde. To Bønder i Hvinderup give den 6te Part. „Alle de andre udi Hvinderup fri udi Aar, efterdi de vare fraan Husene, formedelst Durchtog forarmet og intet saaet.“ „Al Allersogn ligger paa Alfarvej, er fordærvet af stor Indkvartering og Vagt, saa de saa godt som intet haver saaet; giver ikkun den 6te Part. Vejstrupröd ligger paa Landevejen, haver ingen Sæd; udgiver den 5te Part.“ En Gaard er öde. „Alle i Aitrup ere ens og onde(?); thi det ringe, de havde saaet, blev opædt ven til Folket drog af Landet, og er derfor quit for de tre Parter.“ I Vonsild have tre Bønder hverken Sæd eller Fæ, og udgive derfor ingen Landgilde; alle de andre udgive den 3dje Part. I Dalby udgive tre Bønder den 4de Part af deres Skat, „de andre udi Dalby ere uddöde, haver ingen Sæd, Gods helder Fæ,“ quit for al Landgilde i Aar uden Svin“. —

En anden Ødelæggelseslinie strakte sig langs Kysten.

Her laa en stor og besværlig Strandvagt, der huserede omtrent lige saa vildt som de rejsende Hobe paa Landevejene. Beboerne i Løjt Sogn maatte alene levere 1000 Læs Brændsel og køre 1000 Læs Hø og Straa sammen til de Vagter, der fandtes langs dette Sogns Kyster, og ved Byer som Hyrup, Hajstrup, Vonsbæk, Bæk, Ørby, Knud og Anslet bemærkes udtrykkeligt, at de ere fordærvede af Vagten, deres Korn opædt, deres Kvæg bortrøvet eller nedslagtet, ja i en saa frugtbar By som Knud findes flere Bønder, der „ikkun have en Ko og ingen Sæd“, eller „to Skjæpper Sæd og intet Fæ.“ — De samme Bemærkninger kunde gjøres om Byerne langs Haderslev-Tøndervejen, hvor særlig Ladegaard, Ustrup, Skovby, Abkjær, Jerstald, Galsted og Rangstrup vare haardt medtagne, — langs Haderslev-Ribe Vejen, hvor Hammelev, Styding, Jegerup og Skrydstrup befandt sig paa Undergangens Rand, og ligeledes Nordvest ud fra Haderslev over Byerne Simmersted, Kastvraa, Sommersted og Ørsted, hvor de fleste Bønder næsten ikke havde Korn eller Kvæg.

Østeramtets Tilstand vil blive klart af nedenstaaende skematiske Oversigt, og jeg skal endnu kun gjøre et Par Bemærkninger om Kommissærernes Fremgangsmaade. De bevilligede et eller et og et halvt Aars Frihed, naar Gaardene vare afbrændte eller nedbrudte, eller naar Beboerne havde været rømte og vare ganske nøgne; de forarmede og udplyndrede, der endnu hang fast ved Gaardene og havde nogle faa Skjæpper Sæd og et eller to Kreaturer satte de til $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$ eller $\frac{1}{8}$ af deres sædvanlige Skat og saa videre, men forøvrigt er det ikke muligt at faa Øje paa den Skala, hvorefter de have fastsat Afslagene, og jeg maa nøjes med at fremføre nogle Exempler til Vejledning. Fire Gaard-

mænd i Øsby „have halv Sæd og laa paa Durchtog, halv Skyld i Aar.“ „Denne Øddis By og Langvad er ganske fordærvet, derfor eftergives enhver de to Parter.“ „De i Moltrup have ingen Sæd, hver 5 eller 6 Skjæpper, udgive den 5te Part.“ „Anslet er slet fordærvet af Strandvagt tilhobe, saa godt som ingen Sæd, giver den 6te Part.“ Ustrup By har ingen Sæd, og drog Truppen derigjennem og førte med, hvad de havde, udgiver den 7de Part. En Gaardmand i Lyndt har kun 6 Skjæpper Sæd og en Ko, giver den 8de Part.

Statistisk Oversigt

over Krigsskaden i Haderslev Østeramt 1629.

Sogn	Forarmede			Udplyndrede og næsten øde			Afbrændte, rømte og øde Gaarde		1 à 2 Aars Frihed.	Sum af Ejendomsbesiddere	
	Hel Skat	$\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat			$\frac{1}{8}$ Skat
Haderslev Herred:											
Øsby	3	16	26	—	15	17	4	—	14	3	98
Aarø.....	—	3	3	—	12	—	—	—	—	—	18
Halk.....	—	—	2	32	6	—	2	1	—	—	43
Grarup.....	—	—	—	26	—	3	7	—	2	3	41
Starup.....	—	—	—	—	19	1	1	—	10	3	34
Vilstrup.....	—	—	—	3	41	1	7	1	12	2	67
Hoptrup.....	—	—	—	6	3	8	14	22	2	6	61
Gl. Haderslev....	—	—	—	—	3	1	—	—	17	2	23
Moltrup.....	—	—	2	—	33	—	—	—	4	1	40
Errigsted	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	15
(Bjerning Sogn)											
Aastrup.....	—	—	1	—	—	—	—	—	—	39	40
Lateris..	3	19	34	67	132	31	35	24	61	74	482

Sogn	Forarmede						Udplyndrede og næsten øde			Afbrændte rømte og øde Gaarde	
	Hel Skat	$\frac{3}{4}$ à $\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat	$\frac{1}{8}$ Skat	1 à 2 Aars Frihed	Sun af Ejen- domsbesiddere
Transport ..	3	19	34	67	132	31	36	24	61	74	482
Sillerup	—	—	—	—	13	—	1	—	2	—	16
(Fjelstrup Sogn)											
Vonsbæk	—	—	—	—	12	—	3	—	5	2	45
Gram Herred:											
Hoptrup	—	—	13	14	12	—	3	—	—	5	47
Vedsted	—	—	—	—	14	2	24	14	17	9	80
Hjartbro og Neder											
Jerstald	—	—	1	2	—	18	—	—	—	2	23
Gram (Kastrup,											
Tiset, Aarup) ..	3	9	19	2	—	—	—	—	—	—	33
Skrydstrup	—	—	1	6	—	21	2	—	7	—	37
Nustrup	—	—	1	83	—	—	—	—	5	—	89
Jegerup	—	—	9	—	1	6	2	—	8	—	26
Oxevad	—	18	6	29	2	—	—	—	10	—	65
Jels	—	—	30	18	—	—	—	—	3	4	55
Sommersted	1	9	1	4	—	6	—	—	46	—	67
Øddis Bramdrup.	—	12	—	2	—	—	—	—	—	—	14
Stepping	1	—	—	—	9	—	—	—	4	—	14
Magstrup	—	1	—	14	—	7	8	—	4	—	34
Hammelev	—	—	4	—	—	29	—	—	21	2	56
Fredsted, Ausbøl.	1	—	—	3	3	—	1	—	2	—	10
Tyrstrup Herred:											
Hjerndrup	—	15	—	2	3	1	—	—	—	—	21
Stepping	—	3	11	—	23	6	—	—	—	—	43
Frørup	—	—	12	4	6	9	—	—	—	1	32
Øddis	—	—	—	30	—	—	—	—	1	—	31
Vonsild	—	—	—	17	3	—	—	—	—	3	23
Dalby	—	1	1	8	22	—	—	—	—	10	42
Bjert	—	1	23	25	33	2	—	—	—	—	84
Stenderup	—	—	35	1	5	1	—	—	—	3	45
Lateris ..	9	88	201	331	293	139	122	38	196	114	1521

Sogn	Forarmede			Udplyndrede og næsten øde				Afbrændte rømte og øde Gaarde			
	Hel Skat	$\frac{2}{3}$ Skat	Halv Skat	$\frac{1}{3}$ Skat	$\frac{1}{4}$ Skat	$\frac{1}{5}$ Skat	$\frac{1}{6}$ Skat	$\frac{1}{7}$ Skat	$\frac{1}{8}$ Skat	1 à 2 Aars Frihed	Sum af Ejendomsbesiddere
Transport..	9	88	201	331	193	139	122	38	196	114	1521
Vejstrup	—	1	19	1	—	28	—	—	—	3	52
Hejls	—	—	—	29	3	7	—	—	—	1	40
Taps	—	—	8	2	14	1	3	—	—	1	29
Aller	1	—	2	—	1	—	47	—	—	—	51
Fjelstrup	—	—	2	20	12	—	15	—	—	2	51
Bjærning	—	—	4	9	—	—	—	—	—	4	17
Tyrstrup	1	—	3	16	13	1	11	—	—	27	72
Simmersted	—	—	—	—	—	8	1	—	—	1	10
Summa..	11	89	239	408	336	184	189	38	196	153	1843
				928			423				

Af denne Oversigt ses det altsaa, at kun 11 Bønder eller 0,6 pCt. vare i fuld Skattestand, 89 eller 4,8 pCt. formentes at kunne svare $\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{4}$ af deres sædvanlige Afgifter og 239 eller 12,8 pCt. Halvdelen. 928 eller 50 pCt. vare rent ud forarmede, 423 eller 23 pCt. stode paa Nippet til at gaa fra Gaard og Hjem og 153 eller 8,4 pCt. vare rømte, deres Gaarde afbrændte eller nedrevne eller ganske øde. Husmænd eller Beskyttelsesfolk ere ikke medtagne i denne Oversigt.

I Vesteramtet var Tilstanden noget bedre.

Om de andre nordslesvigske Amter kan jeg ikke give saa omfattende Oplysninger, og i denne Sammenhæng vilde Forsøg i denne Retning desuden føre til alt for stor Vidtløftighed.

Haderslev Amt hørte utvivlsomt til de haardest medtagne, men det var langtfra enestaaende. Om Tønder Amt

skriver Amtmanden Wulf Blome d. 22de Jan. 1629: Det er umuligt, at de stakkels Undersaatte kunne holde det ud længere, da mange ikke have en Ko, endnu mindre et Stykke Brød i Huset. Jeg har gjort mig al Flid for at inddrive den extraordinære Contribution, baade ved Soldater og Execution, men jeg har hverken faaet Hvid eller Skilling; thi det er bekjendt for Gud og Hvermand, hvilken Nød der hersker i Landet. — I Flensborg og Omegn, der var næsten ligesaa stærkt medtagen som Haderslev Østeramt, herskede en dræbende Pest endnu et halvt Aar efter Fjendernes Bortmarche, og mange flygtede atter fra den haardt prøvede By og de hærgede Landsbyer langs Oxevejen. Det lille Aabenraa Amt, der kun bestod af en halv Snes Sogne, havde et Tab fra Krigens Begyndelse og indtil d. 14. Februar 1629 af 103,000 Rdl., Slogs Herreds Tab indtil September 1628 ansloges til 20,605 Rdl. og Løgumkloster Amt indtil 18. Oktbr. s. A. til 26,426 Rdl.
